

РЕЦЕНЗІЯ
на дисертаційну роботу Шепеля Тараса Петровича
на тему: «Теоретико-правові засади комерційного судочинства»,
представлену на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081
«Право»

Дослідження теоретико-правових засад комерційного судочинства набуває особливої наукової та практичної значущості саме у контексті сучасного етапу розвитку правової системи України, що пов'язується з низкою економічних, інституційних, правових та інших чинників, які визначають необхідність переосмислення концептуальних засад здійснення правосуддя у сфері господарських правовідносин. Розвиток ринкової економіки, ускладнення підприємницької діяльності, розширення транскордонних комерційних зв'язків та цифровізація економічних процесів тощо, об'єктивно підвищують необхідність та значущість забезпечення ефективного судового механізму захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання. В цих умовах комерційне судочинство виступає не лише засобом вирішення господарських спорів, але й важливою гарантією забезпечення принципів верховенства права, правової визначеності, стабільного функціонування цивільного обороту та інвестиційної привабливості держави.

Особливої актуальності обраній проблематиці додають процеси реформування системи судоустрою України, спрямовані на підвищення ефективності правосуддя, зміцнення незалежності судової влади та гармонізацію національного законодавства з європейськими правовими стандартами. Суттєві зміни процесуальних норм, удосконалення механізмів функціонування господарських судів, впровадження сучасних цифрових технологій у судову діяльність та розвиток електронного правосуддя обумовлюють необхідність здійснення наукового осмислення фундаментальних принципів комерційного судочинства. Поряд з цим, в умовах постійного оновлення нормативно-правової бази зростає потреба у формуванні цілісної теоретико-правової концепції, здатної забезпечити послідовність та

передбачуваність відповідних правових перетворень та одноманітність судової практики.

Додаткової значущості представленому дисертаційному дослідженню надають сучасні виклики, пов'язані з функціонуванням системи судоустрою України в умовах повномасштабної військової агресії РФ проти України, дії правового режиму воєнного стану та подальшого відновлення економіки нашої держави. Очевидно, що військові дії не лише суттєво трансформували характер господарських правовідносин, але й слугували фактором підвищення кількості комерційних спорів, пов'язаних з виконанням договірних зобов'язань, форс-мажорними обставинами, захистом майнових прав, відшкодуванням збитків та забезпеченням безперервності підприємницької діяльності. У зв'язку із цим значно зростає необхідність розробки науково обґрунтованих підходів до забезпечення ефективності комерційного судочинства, здатного гарантувати баланс публічних і приватних інтересів навіть в умовах надзвичайних обставин.

Не менш важливою складовою актуальності даного дослідження виступає європейський вектор розвитку України та виконання зобов'язань, пов'язаних з інтеграцією України у європейський правовий простір. Зближення національної системи судоустрою зі стандартами ЄС передбачає удосконалення механізмів судового захисту учасників господарських правовідносин, забезпечення доступності правосуддя, дотримання розумності строків розгляду відповідних справ, а також посилення гарантій незалежності суду та ефективності виконання судових рішень. Дослідження теоретико-правових засад комерційного судочинства надає можливість визначити напрями подальшої адаптації національного законодавства до європейських вимог та сформувати наукову основу для удосконалення правового регулювання господарського процесу з урахуванням кращих міжнародних практик.

Практична значущість дослідження теоретико-правових засад комерційного судочинства обумовлюється також потребою у розробці науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на удосконалення законодавства та правозастосовної діяльності господарських судів. Сучасна судова практика

свідчить, з-поміж іншого, про наявність окремих проблем у тлумаченні правових норм при вирішенні судами господарських справ та реалізації конкретних принципів господарського судочинства, ефективне вирішення яких є неможливим без здійснення глибокого дослідження теоретичних засад комерційного судочинства, здатного виявити закономірності його розвитку, визначити перспективні напрями реформування та запропонувати оптимальні механізми удосконалення процесуально-правового регулювання. Саме комплексне дослідження теоретико-правових засад комерційного судочинства надасть можливість сформулювати сучасну наукову концепцію його розвитку, визначити перспективні напрями удосконалення законодавства та судової практики, що сприятиме зміцненню принципів верховенства права, правової безпеки підприємницької діяльності та ефективності функціонування системи судоустрою України.

Мета запропонованого дисертаційного дослідження полягає у формуванні цілісної теоретико-правової концепції комерційного судочинства як самостійної категорії правової системи, що охоплює сукупність юрисдикційних механізмів вирішення і врегулювання спорів у сфері комерційних відносин, а також у виробленні науково обґрунтованих пропозицій щодо його розвитку в Україні з урахуванням історичних передумов, порівняльно-правового досвіду та євроінтеграційних зобов'язань держави. Відповідно до цієї мети Шепель Тарас Петрович у своїй роботі вирішив низку взаємопов'язаних завдань, які в сукупності дозволили розкрити сутність, природу та особливості комерційного судочинства через призму доктрини теорії права і держави, а також узагальнити національний досвід розвитку даного інституту та визначити перспективи його удосконалення.

Дисертаційне дослідження виконане у відділі теорії держави і права Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України в межах планових науково-дослідних тем Інституту, а саме: «Оптимізація правотворчої діяльності: теоретико-прикладні засади» (номер державної реєстрації:

РК0121U114449), «Реалізація права: сучасний теоретико-методологічний концепт» (номер державної реєстрації: 0124U004586).

Високий ступінь наукової обґрунтованості результатів виконаного дослідження, що у концентрованому вигляді знайшли відображення у сформульованих дисертантом наукових положеннях, висновках та рекомендаціях, забезпечено методологічним і теоретичним обґрунтуванням його вихідних положень; застосуванням комплексу підходів, методів та принципів наукового пізнання, адекватних об'єкту, предмету, меті й завданням дослідження; опорою на сучасні досягнення юридичної науки та широку джерельну базу дослідження; системним аналізом теоретичного й емпіричного матеріалу; здійсненням апробації основних концептуальних ідей і положень дослідження.

Дисертаційний матеріал поданий у логічній послідовності, що сприяло розкриттю Шепелем Т. П. взаємопов'язаних між собою теоретичних аспектів сутності та природи комерційного судочинства, а також особливостей його розвитку з урахуванням складних та суперечливих реалій сьогодення.

Достовірність наукових положень, висновків та рекомендацій дисертаційного дослідження Т. П. Шепеля не викликає сумнівів. Наукова новизна одержаних результатів дисертації полягає в тому, що представлена робота є комплексним дослідженням сучасних проблем теоретичного і практичного змісту, які стосуються розуміння сутності, природи та особливостей комерційного судочинства в контексті сучасних реалій.

Необхідно відзначити теоретичну і практичну значущість наукового положення про те, що «комерційне судочинство являє собою самостійну теоретико-правову категорію, що охоплює державні і недержавні юрисдикційні механізми вирішення спорів у сфері комерційних відносин, суміжні правові механізми врегулювання таких спорів, а також інституційні форми залучення комерційних суддів до здійснення правосуддя. При цьому господарське судочинство України не є тотожним комерційному судочинству у його теоретико-правовому розумінні, а становить його національне інституційне

ядро. Господарські суди України забезпечують спеціалізоване вирішення комерційних спорів у межах державного правосуддя, проте не охоплюють всього обсягу категорії, що залишає простір для подальшого розкриття правової природи, сутнісних ознак і інституційної структури комерційного судочинства». Цінність даного авторського висновку полягає насамперед у формуванні нового концептуального підходу до розуміння комерційного судочинства як самостійної теоретико-правової категорії, який надає можливість подолати ототожнення комерційного та господарського судочинства. Такий підхід розширює існуючий науковий аналіз даної проблематики, забезпечує комплексне осмислення системи вирішення комерційних спорів незалежно від інституційної форми їх розгляду та формує методологічну основу для подальшого розвитку теорії комерційного судочинства, удосконалення галузевої термінології та розбудови сучасних моделей спеціалізованого правосуддя.

Заслуговує на підтримку й розвиток положення наукової новизни дисертаційного дослідження про те, що «організаційна форма змішаного складу комерційного суду є перспективним способом інституційної трансформації державного спеціалізованого суду, що поєднує професійну суддівську компетентність зі спеціальними знаннями представників підприємницького середовища». Це положення свідчить про розвиток наукових уявлень стосовно інституційних форм здійснення комерційного судочинства за допомогою обґрунтування змішаного складу комерційного суду як самостійної моделі організації спеціалізованого державного суду, що забезпечує інтеграцію юридичної та спеціальної підприємницької компетентності при розгляді комерційних спорів. Дисертант слушно розширює існуючі доктринальні погляди на зміст судової спеціалізації, розглядаючи її не лише через предметну юрисдикцію, але й шляхом визначення особливостей організаційної побудови судового складу у комерційних спорах.

Новизною характеризується також висновок про дуалістичну правову природу комерційного судочинства, що полягає у поєднанні приватноправових

і публічно-правових засад формування та функціонування його інституцій. При цьому «приватноправова складова ґрунтується на автономії учасників комерційних відносин, свободі договору, диспозитивності та можливості обрати спосіб вирішення або врегулювання спору, а публічно-правова – виявляється у гарантіях справедливого розгляду, незалежності й безсторонності суду або арбітрів, судовому контролю, вимогах публічного порядку, а також у визнанні і виконанні рішень». Зазначений висновок дисертанта має важливу практичну цінність, оскільки в ньому обґрунтовується функціональна взаємозалежність приватноправових та публічно-правових засад комерційного судочинства, в межах якої автономія волі учасників комерційних відносин визначає можливість вибору форми захисту порушеного права, а публічно-правові гарантії забезпечують легітимність, справедливість, обов'язковість та виконуваність результатів відповідного юрисдикційного процесу. Такий підхід підкреслює внутрішній механізм функціонування комерційного судочинства як самостійного правового інституту та формує цілісну методологічну основу для подальшого розвитку теорії комерційного судочинства, долаючи його традиційне сприйняття виключно як процесуальної діяльності визначених державних судів або як сфери реалізації принципу автономії волі учасників комерційних відносин. Саме такий підхід надає можливість розглядати комерційне судочинство як складне правове явище, ефективність якого зумовлена балансом диспозитивності та публічних гарантій правосуддя.

Таким чином, представлені дисертантом положення, висновки та рекомендації мають не лише наукову, але й практичну цінність. Переважна більшість авторських здобутків може бути використана у науково-дослідній діяльності, навчальному процесі, у правотворчій діяльності, а також у сфері здійснення правосуддя. Наведене також підтверджує той факт, що дисертаційне дослідження Шепеля Т. П. вирізняється науковою новизною, є оригінальним та свідчить про досягнення дисертантом високого фахового рівня для проведення якісних наукових досліджень.

Результати дисертаційного дослідження Шепеля Т. П. викладено в 3 публікаціях у наукових фахових виданнях України з юридичних наук та у 4 тезах доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів за результатами проведення міжнародних науково-практичних конференцій. Кількість та тематика опублікованих наукових праць свідчать, що в них містяться положення наукової новизни, висновки, ідеї та їх аргументація відповідно до вирішених у дисертації завдань, які охоплюють основний зміст дисертаційної роботи на тему: «Теоретико-правові засади комерційного судочинства», представленої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою, завданнями, об'єктом і предметом дослідження та складається з анотації, вступу, трьох розділів, які об'єднують 9 підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатку. План дисертації є логічним та послідовним, відповідає змісту проблем, які досліджуються, а виклад матеріалу має логічно обґрунтований та системний характер.

У розділі 1 «Історико-правові та методологічні засади дослідження комерційного судочинства» автором досліджено гносеологічні аспекти комерційного права як основи формування комерційних відносин та відповідного судочинства, визначено методологічні основи дослідження комерційного права і судочинства, а також розкрито особливості їх природи в контексті основних концепцій сучасного праворозуміння.

Одним із найважливіших висновків в межах даного розділу є авторський підхід до пізнання комерційного права та судочинства на основі поєднання позитивістського, природно-правового та соціологічного підходів, що дає змогу повніше осмислити динаміку комерційних відносин та їхній вплив на формування інституцій вирішення спорів. При цьому автор слушно підсумовує, що «інтегративне праворозуміння забезпечує теоретико-правову основу для розкриття правової природи, поняття і сутнісних ознак комерційного судочинства, та для подальшого аналізу його інституційних форм, у яких

державний господарський суд, міжнародний комерційний арбітраж, третейський розгляд та медіація постають як взаємодоповнювані способи вирішення і врегулювання комерційного спору, що об'єднані предметом регулювання і критерієм правової легітимності».

У розділі 2 «Особливості комерційного судочинства: сутнісні ознаки та характеристики» висвітлені сучасні підходи до розуміння сутності та природи комерційного судочинства, досліджено приватноправовий та публічно-правовий аспекти формування та розвитку інституцій комерційного судочинства, а також визначено особливості інституціоналізації юрисдикційних механізмів вирішення комерційних спорів.

Важливе значення в межах даного розділу мають положення щодо характеристик таких понять, як «комерційне судочинство», «комерційні відносини» та «комерційний спір». Наведені дисертантом характеристики цих понять надають можливість сформулювати цілісне уявлення про їх зміст та виявити особливості їх співвідношення. Такий авторський підхід сприяє формуванню логічно послідовного понятійного апарату дисертаційного дослідження, що має принципове значення для правильного визначення предмету і меж комерційного судочинства, а також створює необхідну теоретичну основу для подальшого аналізу особливостей розгляду і вирішення комерційних спорів, забезпечуючи логічну структурованість та наукову обґрунтованість дослідження.

Заслуговує на увагу в межах даного розділу також висновок дисертанта стосовно дуалістичної правової природи комерційного судочинства як форми динамічної рівноваги між автономією учасників комерційних відносин і публічно-правовими гарантіями юрисдикційного захисту. При цьому приватноправовий вимір природи комерційного судочинства виявляється у свободі договору, диспозитивності і можливості обрати спосіб вирішення спору, а публічно-правовий вимір виявляється у гарантіях справедливого розгляду, незалежності і безсторонності суду або арбітрів, судовому контролю, вимогах публічного порядку та визнанні і виконанні рішень. Автором

запропоновано також чотири параметри інституційної побудови, за якими механізми комерційного судочинства зіставляються між собою, а саме: склад органу, застосовуване право і правила процедури, порядок набуття рішенням юридичної сили, межі судового контролю і примусового виконання.

У розділі 3 «Порівняльний аналіз моделей побудови та діяльності комерційних судів» розкрито особливості організації та діяльності комерційних судів в романо-германській та англосаксонській правових системах, а також визначено перспективи розвитку інституту комерційного судочинства в Україні.

На схвалення в межах даного розділу заслуговує насамперед той факт, що Шепель Т. П. послідовно доводить: теоретико-правове обґрунтування розвитку комерційного судочинства в Україні має виходити з відбору тих елементів зарубіжного досвіду, що сумісні з українською правовою системою, рівнем розвитку підприємницької спільноти та конституційним устроєм і регулюванням.

Аналізуючи особливості еволюції господарського судочинства за період незалежності України, дисертант робить обґрунтований висновок про три можливі варіанти організаційної трансформації даної спеціалізованої судової вертикалі, а саме: перший передбачає збереження окремої вертикалі господарських судів із концептуальним переосмисленням і можливим запровадженням змішаних складів у визначених категоріях справ; другий полягає в інтеграції господарських судів до системи судів цивільної юрисдикції з утворенням спеціалізованих комерційних палат або колегій; третій поєднує збереження першої інстанції без істотних структурних змін із запровадженням змішаного складу суду на апеляційному рівні. При цьому зазначені варіанти можуть розглядатися як альтернативні організаційні рішення або як послідовні етапи одного процесу.

Оформлення дисертаційної роботи Шепеля Т. П. відповідає всім вимогам, встановленим для цього виду наукових праць. Зміст анотації та висновків відображає основні положення дослідження. Науковий стиль викладення тексту

дослідження державною мовою не викликає зауважень. Дисертація у цілому свідчить про вільну орієнтацію автора у теоретичній юридичній науці та високий рівень його обізнаності у науковій літературі та законодавстві, що відповідає необхідній науковій кваліфікації.

Висновки і пропозиції Шепеля Т. П. ґрунтуються на достатній науковій платформі, що дає підстави визнати дослідження самостійним і завершеним. Більшість висновків дисертанта є науково обґрунтованими та мають оригінальний характер, що сприяє переосмисленню усталених доктринальних позицій стосовно сутності, природи та особливостей комерційного судочинства, а також напрямів його подальшого розвитку в Україні з урахуванням історичних передумов, порівняльно-правового досвіду та євроінтеграційних зобов'язань держави. Дисертаційна робота Шепеля Т. П. є самостійним науковим дослідженням, яке становить значний науковий та практичний інтерес.

Загалом позитивно оцінюючи розглядувану дисертаційну роботу Тараса Петровича Шепеля на тему «Теоретико-правові засади комерційного судочинства», необхідно зазначити, що окремі її положення, як і будь-якого іншого творчого дослідження, є спірними та створюють підґрунтя для подальшої наукової дискусії, а саме:

1. Одним із висновків дисертаційного дослідження, який заслуговує на увагу, є пропозиція автора конкретизувати напрями конституційного та законодавчого забезпечення розвитку комерційного судочинства шляхом уточнення деяких положень Конституції України, а саме: «стаття 42, яка закріплює право на підприємницьку діяльність, потребує уточнення з огляду на те, що сучасний комерційний оборот виходить за межі підприємницької діяльності у її конституційному розумінні; перспективним напрямом є доповнення цієї статті категорією комерційної діяльності або нормативне закріплення співвідношення підприємницької та комерційної діяльності, що узгодило б конституційну термінологію з доктриною комерційного права та пододало успадкований від радянського періоду розрив між визначеннями

«господарювання» і «комерція». Стаття 127 передбачає єдину форму участі народу у здійсненні правосуддя, а саме присяжних, що термінологічно обмежує введення осіб зі спеціальними знаннями у сфері комерційного обороту в інших формах, окрім присяжних. Перспективним напрямом є конституційне закріплення додаткових форм такої участі, зокрема комерційних суддів, засідателів або присяжних-арбітрів».

Водночас, дискусійним слід визнати віднесення вказаних питань саме до предмету конституційного регулювання. Адже Конституція, як Основний Закон держави, повинна закріплювати фундаментальні принципи організації суспільних відносин, права і свободи людини, основи функціонування державного апарату та правової системи. У зв'язку із цим, деталізація співвідношення таких галузевих категорій, як «підприємницька діяльність» та «комерційна діяльність», а також встановлення конкретних форм участі спеціалістів у здійсненні правосуддя, на нашу думку, повинні закріплюватися переважно у відповідному галузевому законодавстві. Натомість більш доцільним вбачається конституційне закріплення загальних принципів економічної свободи та можливості участі громадян і спеціалістів у здійсненні правосуддя з подальшою конкретизацією відповідних механізмів у галузевих законодавчих актах. Саме такий підхід надасть можливість усунути виявлені дисертантом проблеми правового регулювання відносин у сфері комерційного судочинства, не порушуючи системоутворюючої ролі Конституції як акта загального, а не спеціального регулювання.

2. У контексті проведеного дослідження дискусійним видається використання автором окремих категорій, пов'язаних з поняттям комерційного судочинства. Зокрема, вбачається за необхідне забезпечити більш чітке розмежування в роботі таких понять, як «комерційний спір», «господарський спір», «економічний спір» та «підприємницький спір», оскільки їх зміст та співвідношення в різних правових системах суттєво відрізняються.

Висловлені зауваження стосуються переважно спірних, дискусійних проблем і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи Шепеля Т. П., яка

є самостійним завершеним комплексним науковим дослідженням актуальної теми, має теоретичне і практичне значення, містить наукові положення, що є новим вирішенням конкретного наукового завдання та сприяють формуванню цілісної концепції комерційного судочинства в Україні.

Аналіз тексту дисертації свідчить про відсутність порушення автором вимог академічної доброчесності. Зокрема, у дисертації та наукових публікаціях здобувача не виявлено академічного плагіату, фальсифікації, фабрикації, а також інших порушень вимог академічної доброчесності.

У підсумку варто зазначити, що дисертаційне дослідження Шепеля Тараса Петровича на тему: «Теоретико-правові засади комерційного судочинства», відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами). Дисертація Шепеля Т. П. на тему: «Теоретико-правові засади комерційного судочинства» може бути рекомендована до захисту на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

**Старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший дослідник**

С.О. Сунегін